

Temat: Hasła pozytywistów warszawskich - wprowadzenie do literatury drugiej połowy XIX wieku.

(2 godz.)

1. Ramy czasowe pozytywizmu i pochodzenie nazwy.
2. Światopogląd epoki wg:
 - A. Comte'a
 - H. Spencera
 - J.S. Mill'a
 - H. Taine'a
3. Hasła pozytywistów warszawskich:
 - praca u podstaw
 - praca organiczna
 - utylitaryzm
 - scjentyzm
 - egalitaryzm
 - legalizm organicznikowski
 - emancypacja kobiet
 - asymilacja Żydów
4. Rozwój nowych dziedzin nauki służących poznaniu człowieka, np.:
 - pedagogika
 - socjologia
 - psychologia.

Ad.1

W Europie - z realizmem (nazwy pozytywizm używa się w literaturze polskiej) mamy do czynienia od połowy XIX w. (1850 r.) do lat 80 tego stulecia, kiedy dominował nurt zwany naturalizmem.

W Polsce - pozytywizm liczy się od roku 1864 (upadku powstania styczniowego) do debiutów twórców młodopolskich. rok 1890 - przyjmuje się z kolei umownie za początek Młodej Polski. Nazwa pozytywizm pochodzi od tytułu dzieła jednego z głównych filozofów nowej epoki - czyli od Wykładów filozofii pozytywnej Augusta Comte'a. Pozytywny oznaczało dla ówczesnych ludzi: realny, praktyczny życiowy.

Dziś pozytywny to dodatni, dobry. Element realności i praktyczności został tylko w nazwie epoki - pozytywizm.

Ad.2

AUGUST COMTE

Największym dokonaniem Augusta Comte'a było zapoczątkowanie filozofii pozytywnej. Jej nazwa pochodziła od innowacyjności tego sposobu myślenia. Miał on bowiem koncentrować się na badaniu rzeczy i zjawisk dostępnych ludzkiemu rozumowi oraz działać pozytywnie – nie ograniczając się tylko do krytyki. Zadaniem filozofii pozytywnej było poprawianie ludzkiego życia, rozważanie tematów ważnych i pożytecznych oraz poszukiwanie wiedzy pewnej (potwierdzalnej za pomocą rozumu).

Comte stworzył także model ewolucji wiedzy. Pierwszym jej stadium miała być faza teologiczna – etap wyjaśniania niezrozumiałych zjawisk za pomocą bytów nadprzyrodzonych. Następny okres rozwoju to faza metafizyczna – udzielanie odpowiedzi przez pojęcia abstrakcyjne i spekulacje. Ostatecznym, i najdoskonalszym,

etapem była faza pozytywna polegająca na formułowaniu precyzyjnych odpowiedzi (definicji) opartych na faktach.

Wielkie znaczenie w rozwoju nauki miał podział, jaki twórca filozofii pozytywnej wprowadził w obrębie tej dziedziny ludzkiej aktywności. Comte zaproponował koncepcję, w myśl której wydzielił nauki abstrakcyjne (badające prawa rozwoju przyrody) oraz konkretne (zajmujące się opisem konkretnych faktów). Do pierwszego rodzaju zaliczał on matematykę, fizykę, chemię, biologię i socjologię, zaś do drugiego np. krystalografię (badanie kryształów).

Ważnym obszarem działania Comte'a była socjologia (uważany jest on za twórcę tej nauki). Wysunął on twierdzenie, że celem idealnego społeczeństwa jest doskonalenie natury ludzkiej. Duże kontrowersje budzi natomiast jego koncepcja religii ludzkości, w myśl której na świecie miałyby panować kult Ludzkości, Ładu i Postępu. Na jego straży powinni natomiast stać kapłani zarządzający całym społeczeństwem (funkcja ta miałaby być dziedziczna).

Najważniejsze dzieła Augusta Comte'a to:

„Kurs filozofii pozytywnej” – sześciotomowe dzieło powstające w okresie od 1830 do 1842 r. – i **„Rozprawa o duchu filozofii pozytywnej”**

W swoim sześciotomowym zbiorze wykładów filozof nakreślił podstawy filozofii pozytywistycznej. Wymienia jej najważniejsze cechy: bada jedynie sprawy rzeczywiste, dostępne umysłowi; zajmuje się tematami jedynie pożytecznymi, które służą polepszeniu życia; są to głównie kwestie ścisłe i takie, o których można uzyskać wiedzę pewną i niepodważalną.

Pozytywnym człowiekiem jest ten, kto zrozumiał, że w naukach przyrodniczych można odnaleźć wzór metody dochodzenia naukowego, w której posługuje się jedynie faktycznymi badaniami, a unika się abstrakcji. W kolejnym kroku filozof opisuje autorską klasyfikację nauk, rozróżniając abstrakcyjne i konkretne. Stworzył pojęcie socjologii by odróżnić omawianą przez siebie materię od „fizyki społecznej”. Określił, że socjologia ma zajmować się badaniami metodą przyrodniczą i historyczną, jej przedmiotem miał być człowiek, społeczeństwo, porządek i postęp w nim panujący. Comte wierzył w oświeceniową moc rozumu i kontynuował te przekonania – wierzył, że to ludzka świadomość jest czynnikiem decydującym o zmianach społecznych.

Francuski myśliciel wierzył także w wyższość nauki nad metafizyką i teologią oraz uzasadniał swoje stanowisko. Poglądy naukowe są sprawdzalne,

co jest ich zasadniczą przewagą. Wprowadził również pojęcie *metody pozytywnej* - miał być to sposób postrzegania świata tak, by nad nim zapanować, poznać go dogłębnie. To miało pomóc w jego zmienianiu, przebudowywaniu na lepsze.

August Comte stworzył hierarchię nauk ścisłych, a więc kolejno matematyki, astronomii, fizyki, chemii, biologii i socjologii.

Ważne miejsce w wykładach Comte'a zajmuje dookreślenie zadań jakie stawia przed nową nauką. **Socjologia miała syntezować pojęcia postępu i porządku społecznego**. Miała łagodzić spór między zwolennikami a przeciwnikami jego teorii. Dzięki założeniom socjologicznym zachowana została równowaga i harmonia społeczna, a jednocześnie nauka ta chroniła przed odradzaniem się systemu feudalnego.

Comte wyróżnił także trzy stadia (epoki), przez które przechodzi ludzkość na drodze swojego poznania:

1. **Stadium teologiczne** – jest pierwotnym punktem wyjścia, zrodzonym w czasach przedhistorycznych. W tym okresie człowiek tłumaczył sobie zjawiska działaniem sił tajemniczych, nadprzyrodzonych, metafizycznych. Jego poznanie zdominowane było przez „czucie”.
2. **Stadium metafizyczne** – okres ten miał trwać od średniowiecza do czasów rewolucji. Poznanie było wówczas już oparte na rozumie. Wiara w to co nadprzyrodzone została zastąpiona teoriami filozoficznymi, a siłą sprawczą miała być ludzka wola.
3. **Stadium pozytywne** – najdoskonalsze, stanowiące synonim ludzkiej dojrzałości, przyczyn

wszystkiego szukamy w nauce, umiejętnie wykorzystując postawione w niej fakty. Dominuje gromadzenie doświadczeń empirycznych i wniosków z nich płynących oraz systematyzacja wiedzy. Comte kładł tutaj nacisk na praktycyzm, służący polepszeniu warunków życia człowieka.

HERBERT SPENCER

Dzisiaj Herberta Spencera postrzega się głównie jako **twórcę organicyzmu** (przekonania, że społeczeństwo funkcjonuje w taki sposób, w jaki działa organizm) **oraz filozoficznej teorii ewolucji**. Według jego myśli, wszechświat podlegał ciągłemu rozwojowi. Proces ten przebiegał na trzech płaszczyznach: nieorganicznej, organicznej i nadorganicznej (nieożywionej, żywej oraz w sferze wytworów kultury). Wszystkie one podlegają tym samym prawom, a warstwy wyższej nie da się zredukować do niższej. Ewolucja w ujęciu Spencera nie była jednorodna – każdy organizm (także społeczeństwo) rozwijał się w sposób ściśle określony, zależny od warunków, w jakich proces ten przebiegał (stąd pogląd, że ewolucja różnicuje). Najpełniejszy i najlepszy model ewolucyjny można było wyodrębnić dopiero podczas starcia się różnych wytworów tego działania (np. w czasie wojny).

Herbert Spencer zajmował się także religią i jej rozwojem. Twierdził on, iż pierwotną formą wiary był manizm – wiara w dusze przodków, ich opiekę nad żyjącymi. To właśnie jego rozwój zaowocował powstaniem wielkich systemów religijnych. W dodatku uważał Spencer, że bogowie powstałi dzięki ludziom postrzeganym za życia jako jednostki wyjątkowe i niezwykle. Ich kult nasilał się po śmierci, owocując boską czcią. Sam Spencer odrzucał tradycyjne religie, zwracając się w stronę ateizmu i materializmu.

Zainteresowaniami Spencera były także prawo i polityka. Gorąco opowiadał się on za ustrojem liberalnym wierząc, iż pochodzi on od prawa naturalnego. W systemie tym jednostka samodzielnie decyduje o swoim losie poprzez wykazywanie lub niewykazywanie aktywności. Jego zdaniem państwo powinno stanowić twór przypominający zakład pracy, w którym obowiązki każdego obywatela-pracownika byłyby równo podzielone.

Najważniejsze dzieła Spencera to: „Statyka społeczna” (1851), „Program systemu filozofii syntetycznej” (1862-1893, 10 tomów), „Autobiografia” (opublikowana w 1904 r., 2 lata po śmierci Spencera).

JOHN STEWARD MILL

Z dzisiejszej perspektywy myśl Johna Stuarta Milla dzieli się na 2 okresy.

W pierwszym był on gorącym zwolennikiem utylitaryzmu (echa nauki i dokonań ojca). Kontynuował on także myśl empiryczną (wywodzącą się od Johna Locke'a i Francisca Bacona). Utylitaryzm Milla ściśle wiązał się z etyką. Twierdził on, iż każdy człowiek, czyniąc rzeczy wartościowe z perspektywy społeczeństwa, ma szansę stać się jego wartościową częścią i wnieść wiele dobra w swoje życie.

Natomiast w dziedzinie empiryzmu wyróżnił on jego trzy najważniejsze rodzaje: empiryzm genetyczny (wiedza człowieka pochodzi z doświadczenia, sądy są nabyte), empiryzm epistemologiczny (wiedza może być sprawdzana tylko poprzez doświadczenie) oraz empiryzm metodologiczny (twierdzenia naukowe można wypracować tylko dzięki uprzedniemu przeprowadzeniu doświadczeń). W późniejszej części swojego życia zwrócił się on w stronę poglądów Comte'a .

John Stuart Mill znacznie przyczynił się także do rozwoju myśli politycznej. Był kontynuatorem demokratyczno-liberalnych poglądów Johna Locke'a. Dostrzegał wiele zagrożeń dla demokracji, które wywodziły się od niej samej. Przestrzegał przed „dyktaturą większości”, mogącą narodzić się na gruncie polityki (monopolizowanie władzy przez jedną z partii poprzez wpływanie na przepływ informacji) oraz ekonomii (powstawanie monopolistycznych przedsiębiorstw). Z tego względu Mill bardzo starał się, by wolności obywatelskie (np. wolność zgromadzeń) były zagwarantowane przez konstytucję. W dodatku był on bardzo gorącym orędownikiem przyznania kobietom prawa głosu, co wielokrotnie podkreślał w swoich wystąpieniach.

Najważniejsze dzieła Johna Stuarta Milla to: „Utylitaryzm” (1863), „Zasady ekonomii politycznej i niektóre jej zastosowania do filozofii społecznej” (1848), „Poddaństwo kobiet” (1868), „O wolności” (1859).

HIPOLIT TAINÉ

Hipolit Taine wniósł olbrzymi wkład w XIX-wieczny **sposób badania literatury**. Zaproponował on, **by traktować ją w sposób naukowy** – uwzględniając przy tym trzy kryteria: **race, milieu** oraz **moment**. Pierwszy oznaczał rasę twórcy i odnosił się do cech, jakie mógł on odziedziczyć on po swoich przodkach. Drugi – środowisko – dotyczył całego otoczenia twórcy danego dzieła. Chodziło tutaj zarówno o klimat i warunki życiowe, jak i najbliższych znajomych itp. Natomiast trzeci – moment historyczny – dotyczył uwikłania autora w określone relacje polityczne itp.

Jeśli chodzi o poglądy Taine'a na politykę, społeczeństwo i dzieje ludzkości, to nie cieszyły się one wielką popularnością, a wręcz bardzo często były krytykowane. Twierdził on, że **zmiany nie mają charakteru ewolucyjnego**, lecz dokonują się w sposób skokowy (w dobie ewolucjonizmu taki sposób patrzenia na rzeczywistość był wręcz „błuznietwem”). Poglądy polityczne Hipolita Taine'a były niezwykle indywidualne i nie przystawały w żaden sposób do ówczesnych realiów Francji (cechowały się głównie nieufnością wobec jakobinów).

Taine **wierzył również w determinizm**, co napełniało go przekonaniem, że wszystkie wydarzenia są połączone ze sobą związkiem przyczynowo-skutkowym. Pogląd ten przeniósł na dwie najważniejsze płaszczyzny jego badań: sztukę oraz historię (którą uprawiał niczym naukę ścisłą).

Ad.3

Główne hasła programu pozytywistów warszawskich

- **Praca organiczna!**

Postulat harmonijnej współpracy przedstawicieli wszystkich stanów, rezygnacji z przesądów społecznych, równouprawnienia dla wszystkich stanów i warstw.

- **Praca u podstaw!**

Hasło nakładające obowiązek pracy warstw „wyższych” na rzecz warstw „niższych”: wspierania, edukowania, nauczania chłopów i robotników zarówno w zakresie wiedzy elementarnej (czytania, pisania, rachowania), jak i ogólnej wiedzy o świecie – w celu zyskania przez nich świadomości narodowej i obywatelskiej.

- **Równouprawnienie kobiet!**

Nawoływanie do emancypacji ma pewien związek z ogólnoswiatową walką kobiet o zyskanie większych praw, ale w Polsce wiązało się przede wszystkim ze specyficzną sytuacją kobiet po upadku powstania styczniowego. Kiedy mężowie polegli w powstaniu bądź zostali zesłani na Sybir, a ich majątki skonfiskowano, pozostały bez środków do życia, lecz także bez wykształcenia, umiejętności, które pozwoliłyby im znaleźć pracę i utrzymać się. A zatem w warunkach polskich postulat równouprawnienia oznaczał przyznanie kobietom prawa do edukacji, zdobywania wiedzy, umiejętności, dzięki którym mogłyby zarabiać, a w końcu – prawa do zatrudniania ich na godziwych warunkach (za odpowiednią pensję), pozwalających na utrzymanie rodziny. Postulat ten wiąże się także ze zwróceniem uwagi na odpowiednie – godne i samodzielne – miejsce kobiet w społeczeństwie.

- **Równouprawnienie Żydów!**

To hasło także wiązało się z przemianami świadomości społecznej. Żydzi stanowili pokaźny procent społeczeństwa, lecz zarazem byli grupą zachowującą dużą odrębność. Wiązało się to z odmiennością religii, obyczajów i języka, ale także z prawami obowiązującymi w dawnej Rzeczypospolitej, nakładającymi na tę grupę wiele ograniczeń, a także nakaz zachowywania owej odrębności. Tymczasem wielu Żydów, zyskując odpowiednie wykształcenie, pragnęło znaleźć właściwsze miejsce w społeczeństwie. Często nie odczuwali odrębności, posługując się językiem polskim, czując głębokie związki z kulturą polską (ich przodkowie zadomowili się na ziemiach polskich już przed wiekami).

Pozytywistów niepokoiło to, że kilkumilionowa rzesza Żydów spychana jest na margines społeczeństwa i, jeśli idzie o rozwój tegoż społeczeństwa, stanowi zupełnie niewykorzystany potencjał. Dlatego nawoływali do równouprawnienia, a ściślej **asymilacji**, czyli **stapiania się** Żydów z resztą mieszkańców ziem polskich – aby, zgodnie z ideami pracy organicznej, mogli stać się twórczymi członkami całego narodu.

Podaj definicje pozostałych haseł :

Utylitaryzm -

Scjentyzm -

Egalitaryzm -

Legalizm organicznikowski -

Ad.4

Pozytywiści przedstawiali swe założenia w publicystyce i prasie.

Druga połowa XIX w. to czas prasy. W ciągu XIX wieku prasa stała się podstawowym forum wymiany poglądów i polem walk zarówno między stronnictwami polityczno-społecznymi, jak i ugrupowaniami artystycznymi. Regułą było, że danej grupie sprzyjał określony periodyk. W okresie powojennym jak grzyby po deszczu zaczęły się mnożyć nowe czasopisma zakładane przez formujące się ugrupowania pozytywistów.

- Pierwszą jaskółką był *Przegląd Tygodniowy* – bardzo wojownicze pismo młodych pozytywistów.
- Mniej ostre w tonie były publikacje w dwutygodniku *Niwa*; pozytywiści, a byli wśród nich Sienkiewicz i Prus, zaczęli się w nim pojawiać od roku 1872.
- Później powstały jeszcze miesięcznik *Ateneum* i założony przez Aleksandra Świętochowskiego tygodnik *Prawda*.

Rozwój prasy, któremu sprzyjał postęp techniczny, nastąpił błyskawicznie i spełnił ogromną rolę w popularyzowaniu programu pozytywistów, a nawet jeśli wziąć pod uwagę drukowane w odcinkach powieści – w poczytności literatury.

Zabór rosyjski

Mimo ścisłej cenzury prasa rozwijała się dynamicznie. Modne stały się tzw. kurierki:

- *Kurier Warszawski*,
- *Kurier Codzienny*,
- *Kurier Poranny*.

Kurierki, obok *Gazety Warszawskiej* i *Gazety Polskiej*, należały do prasy codziennej. To właśnie w *Kurierze Warszawskim* Prus zamieszczał słynne *Kroniki*...

Czasopisma młodych:

- *Przegląd Tygodniowy* (Aleksander Świętochowski),
- *Niwa* (Piotr Chmielowski) od roku 1872,
- *Ateneum* (Piotr Chmielowski) od roku 1876.

To były główne trybuny programu pozytywistycznego.

Tu „ostrzyli” pióra: Świętochowski, Chmielowski, Ochorowicz, Orzeszkowa, Prus i Sienkiewicz.

Pisma konserwatywne:

- *Biblioteka Warszawska*,
- *Tygodnik Ilustrowany*.

Istniał wówczas także „dziadek” dzisiejszych pism kobiecych w typie *Pani* – mianowicie *Bluszc*.

Zabór austriacki (Lwów, Kraków)

- **Lwów**
- urzędowa *Gazeta Lwowska*,
- prawicowy, konserwatywny, klerykalny – *Przegląd Lwowski*.
- **Kraków**
- *Czas* – gazeta konserwatywna,
- *Przegląd Polski* – liberalne czasopismo młodych,
- *Kraj* – pismo propagujące poglądy pozytywistów.

Zabór pruski

Przy Bismarkowskiej kulturkampf (antypolskiej, wynaradawiającej polityce) nie istniał prawie spór ideowy między stronami prasowymi. Słabą trybuną pozytywistycznego światopoglądu był tu Tygodnik Wielkopolski.

Przynosiła informację, zamieszczano w niej artykuły społeczno-polityczne, artykuły programowe, felietony i powieści w odcinkach.

· Czysto literackie utwory ukazywały się z reguły najpierw w czasopismach. Powieści w odcinkach były zresztą elementem każdego pisma i sposobem na przyciągnięcie prenumeratorów.

· Poza tym wszyscy znani pisarze byli też publicystami. Prus, Sienkiewicz (pod pseudonimem Litwos), Orzeszkowa i Konopnicka bardzo często na łamach prasy zabierali głos w sprawach zupełnie nieartystycznych. Trzeba też pamiętać o Aleksandrze Świętochowskim i Adamie Wiślickim. To właśnie ich pióra są najważniejsze manifesty pozytywizmu.

· Wraz z rozkwitem dziennikarstwa rozwinął się także bardzo ważny w owym okresie gatunek publicystyczny – felieton. Redaktorzy starali się przyciągnąć jako felietonistów najsławniejszych pisarzy: Prusa, Sienkiewicza, Kraszewskiego. Felietony – nazywane wówczas często kronikami – ukazywały się na ogół co tydzień, w stałej rubryce. Musiały dotyczyć spraw bieżących, być na czasie, ale można w nich było pisać o wszystkim, byle tylko jak najciekawiej i jak najdowcipniej.

Sposoby realizowania programu pozytywistycznego – lub przeciwnie: opór społeczeństwa wobec jego realizacji – ukazywano najpierw w literaturze tak zwanej tendencyjnej: nowelach, opowiadaniach, powieściach, mających na ogół za temat jedno, wybrane hasło.

Jednak do ukazywania haseł pozytywistycznych zdecydowanie lepiej nadawała się proza niż poezja. Pozytywiści bardzo doceniali prozę, trud pisarza realisty, uznając za pracę naukowca. Lekceważyli zaś poezję, w której upatrywali zupełnie niepotrzebny w nowoczesnym świecie przejaw duchowości i równie niepotrzebną egzaltację.